

سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

تحولات راهبردی ۱۳۹۰
چشم‌انداز ۱۳۹۱

زیر نظر شورای نویسندگان



پژوهشکده مطالعات راهبردی
غیرتسلیمی



صنعت نفت و گاز

مقدمه

نفت در چند دهه گذشته نقشی بی‌بدیل در ایران یافته و اثر آن را در همه ابعاد زندگی اجتماعی ایرانی‌ها از سیاست گرفته تا اقتصاد و فرهنگ می‌توان دید. حتی رفتار فردی مردمان این سرزمین نیز از تأثیرات نفت به دور نمانده است. گروهی آن را بلا و نعمت می‌دانند و گروهی دیگر منفعت و نعمت. هر چه هست بیش از ۱۰۰ سال است که ما را به خود مشغول کرده و بخشی از ساختارهای کنونی کشور ما از جمله اقتصاد نفتی با ویژگی‌هایی مانند وابستگی عمیق بودجه به نفت، تورم مزمن، بی‌انضباطی مالی، طرح‌های عمرانی نیمه‌کاره، مصرف بی‌رویه انرژی و بهره‌وری پایین نیروی کار و سرمایه را شکل داده است. با این وجود بخش مهمی از سطح توسعه کنونی ایران با رتبه ۸۸ در شاخص توسعه انسانی که کشور ما را در زمره کشورهای با سطح توسعه بالا قرار داده مدیون منابع حاصل از نفت است.

مقدار تولید و صادرات نفت و گاز در سال ۱۳۹۰

متوسط تولید روزانه نفت خام در سال ۱۳۹۰ در حدود ۳.۹ میلیون بشکه در روز به شرح زیر اعلام شده است:

ردیف	نام شرکت	میانگین تولید نفت خام در سال ۱۳۹۰ (ارقام به بشکه)
۱	مناطق نفت خیز جنوب	۲۹۶۹۹۰۰
۲	فلات قاره	۶۲۲۶۰۰
۳	نفت مناطق مرکزی	۱۵۷۴۰۰
۴	نفت و گاز اروندان	۱۵۹۶۰۰
	مجموع	۳۹۰۹۵۰۰

از کل تولید نفت خام در سال ۱۳۹۰، روزانه حدود ۲.۳ میلیون بشکه صادر و نیز ۱.۶ میلیون بشکه در روز در پالایشگاه‌های داخلی مصرف شده است. همچنین، روزانه حدود ۳۴۵ هزار بشکه میعانات گازی در کشور در سال ۱۳۹۰ تولید شده که بخش عمده آن صادر شده است:

ردیف	نام شرکت	میانگین تولید میعانات گازی در سال ۱۳۹۰ (ارقام به بشکه)
۱	نفت و گاز پارس	۲۷۶۱۳۹
۲	سایر شرکت‌ها	۶۸۶۹۰
	مجموع	۳۴۴۸۲۹

همچنین در سال ۱۳۹۰، حدود ۱۶۱ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی به شرکت ملی گاز ایران تحویل شده که بخش کوچکی از آن صادر شده است. عملکرد تولید گاز خام تولیدی در سال ۱۳۹۰ به شرح زیر است:

ردیف	شرح	مقدار گاز مصرف شده در سال ۱۳۹۰
۱	گاز تحویلی به شرکت ملی گاز ایران	۱۶۱ میلیارد متر مکعب
۲	گاز تحویلی به سایر شرکت‌ها و مصرف داخلی	۶ میلیارد متر مکعب
۳	گاز تزریقی به مخازن نفتی	۳۲ میلیارد متر مکعب
۴	گازهای سوزانده شده	۱۴ میلیارد متر مکعب
	مجموع	۲۱۳

بررسی عملکرد تولید نفت و گاز در سال ۱۳۹۰

در بررسی مباحث مربوط به نفت و گاز ضروری است سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران در مورد "انرژی" که در تاریخ ۱۳۷۹/۱۱/۳ توسط مقام معظم رهبری تأیید گردیده است مورد توجه قرار گیرد و بر مبنای این سیاست‌ها، عملکردها ارزیابی شود.

با توجه به عملکرد سال ۱۳۹۰ صنعت نفت کشور، می‌توان گفت:

تلاش‌های مناسبی برای گسترش اکتشاف منابع نفت و گاز انجام شده و همچنان ادامه دارد به گونه‌ای که ایران را به عنوان دومین دارنده ذخایر شناخته شده نفت و گاز دنیا بعد از روسیه تثبیت کرده است.^۱

اما همچنان تولید صیانت شده نفت خام مورد توجه جدی نبوده و تولید از مخازنی که نیاز شدید به تزریق گاز دارند ادامه دارد. از ۶۲ مخزن نفت موجود در مناطق نفت‌خیز جنوب، هم‌اکنون ۱۷ مخزن نیاز اضطراری به تزریق گاز دارند و ۷ مخزن دیگر تا ۲۰ سال آینده به این نقطه خواهند رسید. به عبارت بهتر تا سال ۱۴۰۴ تعداد ۲۴ مخزن که مجموع نفت در جای اولیه آنها در حدود ۶۸ درصد از حجم کل مخازن مناطق نفت‌خیز جنوب است، در وضعیت اضطراری قرار می‌گیرند.

در تیر ماه سال جاری، سازمان کشورهای صادر کننده نفت «اوپک» در گزارش سالانه خود اعلام کرد که نیجریه با افزایش تولید روزانه ۳۰۰ هزار بشکه نفت خام و با پشت سر گذاشتن ایران، بعد از عربستان سعودی جایگاه دومین صادر کننده بزرگ نفت در اوپک را به خود اختصاص داده است. طبق آمار اعلام شده از سوی اوپک، صادرات نفت خام ایران با روند کاهشی در سه سال گذشته میلادی، به ترتیب ۲ میلیون و ۴۳۸ هزار، ۲ میلیون و ۲۳۲ هزار و ۲ میلیون و ۲۴۶ هزار بشکه در روز بوده است.

تولید گاز از برنامه‌های مصوب عقب می‌باشد و در مخازن مشترک، کشورهای همسایه چند برابر ایران برداشت می‌کنند. مهم‌ترین رویداد صنعت گاز امضای تفاهم نامه منطقه‌ای ترانزیت گاز به اروپاست که می‌تواند به عنوان پروژه جایگزین نابوکو مطرح گردد. در این چارچوب در مردادماه ۹۰، ایران، عراق و سوریه یک تفاهم‌نامه رسمی صادرات و ترانزیت گاز امضا کردند که قرار است گاز طبیعی ایران را طی سه تا پنج سال آینده به این دو کشور برساند و صدور گاز ایران به لبنان و اروپا را در آینده میسر کند. این پروژه به حدود ۱۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری نیاز دارد و قرار است گاز طبیعی آن از دو تا سه واحد تأسیسات پارس جنوبی تأمین شود. طول این خط لوله بیش از پنج هزار کیلومتر خواهد بود که حدود یک هزار و ۲۰۰

از ۶۲ مخزن نفت موجود در مناطق نفت‌خیز جنوب، هم‌اکنون ۱۷ مخزن نیاز اضطراری به تزریق گاز دارند و ۷ مخزن دیگر تا ۲۰ سال آینده به این نقطه خواهند رسید

۱. کل ذخایر نفت جهان در سال ۲۰۰۷ میلادی در حدود ۱۲۶۱ میلیارد بشکه تخمین زده شده است. ذخایر اوپک ۹۰۸.۹ میلیارد بشکه و ذخایر منطقه خاورمیانه ۷۵۵ میلیارد بشکه و ذخایر عربستان سعودی ۲۶۴ میلیارد بشکه و ایران ۱۳۸.۲ میلیارد بشکه (۱۱ درصد ذخایر جهان) تعیین شده است. (bp, 2008) ذخایر آمریکا نیز ۲۱ میلیارد بشکه برآورد شده است. کل ذخایر گاز طبیعی دنیا در همان سال حدود ۱۷۷ تریلیون متر مکعب برآورد شده است. ذخایر اوپک حدود ۸۹ تریلیون متر مکعب و ذخایر منطقه خاورمیانه ۷۴ تریلیون متر مکعب و ذخایر روسیه ۴۳ تریلیون متر مکعب و ذخایر ایران ۲۸ تریلیون متر مکعب (۱۶ درصد کل ذخایر) برآورد شده است. (bp, 2008)

کیلومتر آن از دریای مدیترانه عبور کرده و تا یونان ادامه می‌یابد. با توجه به بحران سیاسی در سوریه، سرمایه بزرگ مورد نیاز این پروژه و نیز سیاست‌های جدید نفت و گاز اروپا علیه ایران و سوریه به نظر نمی‌رسد این تفاهم نامه در میان مدت به سرانجامی برسد.

از رویدادهای مهم سال جاری تعلیق همکاری‌های برخی شرکت‌های نفت و گاز با ایران می‌باشد. در مهرماه مدیرعامل شرکت نفت و گاز پارس، با اعلام اینکه قرارداد یک شرکت چینی در طرح توسعه میدان پارس شمالی به طور موقت تعلیق شده است، فعالیت چینی‌ها در این میدان را منوط به فعالیت آنها در پارس جنوبی دانست. وزیر نفت ایران، پیشتر گفته بود که شرکت «سی ان پی سی آی» (CNPCI) چینی در توسعه ۱۱ میدان مشترک پارس جنوبی از برنامه زمان‌بندی خود عقب مانده است. همچنین در آذرماه، ایران شرکت روسی «گازپروم» را از «میدان نفتی آذر» که میدان مشترک با عراق است، اخراج کرد. مدیرعامل شرکت ملی نفت ایران، اعلام کرد، پیمانکاران داخلی کار را در این میدان به دست خواهند گرفت و این پیمانکاران، به زودی معرفی خواهند شد.

با وجود اقدامات انجام شده برای تحقیقات بنیادی و توسعه‌ای و تربیت نیروی انسانی، همچنان کشور وابسته به تکنولوژی و نیروی انسانی خارجی است و حتی کشورهای همسایه توانسته‌اند بخشی از مهندسان کشور را نیز جذب کنند.

جذب منابع مالی مورد نیاز صنعت نفت از نقاط ضعف اساسی به شمار می‌رود. ایران برای حفظ سهم خود در الگوی مصرف جهانی نفت و گاز باید تا سال ۲۰۳۰، حدود ۱۰۸ میلیارد دلار در بخش نفت و ۱۷۱ میلیارد دلار در بخش گاز سرمایه‌گذاری کند. به عبارت دیگر این ارقام نشان می‌دهد که ایران باید سالیانه ۶ میلیارد دلار در بخش نفت و ۹.۵ میلیارد دلار در بخش گاز و در مجموع سالیانه حدود ۱۶ میلیارد دلار در بخش بالادستی نفت و گاز، سرمایه‌گذاری کند. سرمایه‌گذاری در صنعت نفت ایران عمدتاً از منابع سرمایه‌گذاری خارجی، منابع داخلی و درآمدها عمومی تأمین می‌شود. در سال‌های اخیر مطابق اطلاعات در دسترس ۷۰ درصد سرمایه مورد نیاز بخش نفت کشور تاکنون از منابع خارجی و مابقی از منابع داخلی تأمین شده است. بنابراین صنعت نفت کشور وابستگی بسیار شدیدی به سرمایه‌گذاری خارجی دارد که عمدتاً در قالب طرح‌های بیع متقابل و فاینانس انجام می‌شود. عملکرد صنعت نفت در سال گذشته در جذب سرمایه‌گذاری خارجی بسیار کم بوده است. تحول مهم در این خصوص سیاست جدید وزارت نفت می‌باشد. در این چارچوب وزیر نفت، به مدیرعامل شرکت ملی پالایش و پخش نفتی ایران دستور داده که خرید خارجی لیسانس برای پروژه‌های پالایشگاهی را متوقف و از دانش فنی بومی برای تولید محصولات در پالایشگاه‌های نفت ایران استفاده کند. علت این اقدام علاوه بر افزایش تحریم‌های غرب علیه برنامه هسته‌ای ایران، عدم پای‌بندی شرکت‌های خارجی صاحب لیسانس و دانش فنی به قراردادهای خود در طراحی پالایشگاه‌های ایران ذکر شده است. بهره‌برداری از موقعیت منطقه‌ای و جغرافیایی کشور برای خرید و فروش و فرآوری و

ایران برای حفظ سهم خود
در الگوی مصرف جهانی
نفت و گاز باید تا سال
۲۰۳۰، حدود ۱۰۸ میلیارد
دلار در بخش نفت و ۱۷۱
میلیارد دلار در بخش گاز
سرمایه‌گذاری کند

پالایش و معاوضه و انتقال نفت و گاز منطقه از دیگر نقاط ضعف مجموعه صنعت نفت کشور است. ضرورت‌های ژئوپلیتیکی و نه صرفاً اقتصادی، تبدیل ایران به مسیر مبادلات هیدروکربورها از طریق سوآپ و شبکه‌های انتقال و ترانزیت را اجتناب ناپذیر کرده است، اما این موضوع تاکنون به عنوان یک برنامه جدی در دستور کار مسئولان قرار نگرفته است. در سال ۹۰، اجرای مرحله اول قانون هدفمند کردن یارانه‌ها زمینه مناسبی برای تحقق بهینه‌سازی مصرف و کاهش مصرف انرژی بود. آمار سال ۹۰ از مصرف انرژی، نشانگر کاهش ۵ درصدی مصرف بنزین در کشور می‌باشد و این در حالی است که نزدیک به یک و نیم میلیون خودرو سبک وارد سیستم حمل و نقل شده است و این دستاورد بزرگی برای صنعت نفت می‌باشد.

تحریم‌های غرب و کشورهای منطقه علیه ایران در ارائه بنزین، زمینه و فرصت بسیار خوبی برای حرکت به سمت خودکفایی بنزین می‌باشد که در تاریخ صنعت نفت دستاورد عظیمی برای دولت ایران می‌باشد. افزایش کیفیت بنزین و بهینه‌سازی روند تولید از الزامات ضروری برای سلامت جامعه و محیط زیست در این مسیر خودکفایی می‌باشد.

آخرین شاخص سیاست‌های کلی که با آن عملکرد صنعت نفت کشور ارزیابی می‌شود، جایگزینی صادرات فرآورده‌های نفت و گاز و پتروشیمی به جای صدور نفت خام و گاز طبیعی است. عملکرد مجموعه نفت و گاز کشور نشان می‌دهد که کشور همچنان مشغول خام فروشی است و قسمت عمده پروژه‌های ایجاد ارزش افزوده از منابع خام کشور هنوز به بهره‌برداری نرسیده است.

آمار سال ۹۰ از مصرف انرژی، نشانگر کاهش ۵ درصدی مصرف بنزین در کشور می‌باشد و این در حالی است که نزدیک به یک و نیم میلیون خودرو سبک وارد سیستم حمل و نقل شده است

چشم‌انداز ۱۳۹۱

در لایحه بودجه سال ۱۳۹۱ کل کشور، پیش‌بینی شده است که تولید نفت خام در سال آینده به طور متوسط روزانه ۴۰۵ میلیون بشکه در روز، تحویلی به پالایشگاه‌ها ۱۰۷۱ میلیون بشکه در روز و صادرات ۲۰۴ میلیون بشکه در روز خواهد بود. همچنین تولید میعانات گازی ۴۳۰ هزار بشکه در روز و گاز تحویلی به شرکت ملی گاز ایران حدود ۱۶۴ میلیارد متر مکعب پیش‌بینی شده است.

همان طور که اشاره شد تاکنون حدود ۷۰ درصد از منابع مورد نیاز نفت از منابع خارجی تأمین شده است که تحقق آن در سال‌های اخیر با توجه به شرایط تحریم با دشواری روبه رو است. در سال آینده نیز از کل منابع منظور شده برای سرمایه‌گذاری در نفت و گاز، ۱۳۰۴ درصد از محل وام خارجی (قراردادهای بیع متقابل و فاینانس)، ۳۳۰۸ درصد از محل فروش اوراق مشارکت ارزی و ریالی و واگذاری سهام و اموال شرکت‌ها، ۲۹ درصد از محل منابع ارزی بانک مرکزی در خارج و فقط ۲۳۰۸ درصد از محل منابع داخلی شرکت (قسمتی از سهم ۱۴۰۵ درصدی شرکت نفت از نفت خام و میعانات گازی صادراتی) پیش‌بینی شده است.

واقعیت‌هایی که صنعت نفت کشور با آن مواجه است تحقق ارقام مذکور را دشوار کرده است به گونه‌ای که اوپک در آخرین گزارش فوریه ۲۰۱۲ خود مدعی است که عملکرد تولید شرکت ملی نفت ایران در سال ۲۰۱۱ (۱۳۹۰) میلادی حدود ۳.۶ میلیون بشکه در روز بوده است.

مصوبه اخیر اتحادیه اروپا برای تحریم خرید نفت ایران از تیرماه ۹۱ می‌تواند هم میزان تولید نفت و هم سرمایه‌گذاری‌های استراتژیک مورد نیاز کشور را در بخش نفت و گاز با چالش مواجه نماید، چون از دست دادن مشتری‌های ثابت در بازار نفت به منزله نااطمینانی برنامه‌های بلندمدت تولید و فروش نفت در بازار پرقاب‌ت بین‌المللی می‌باشد.